

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 340.13+341.3+346.5
DOI 10.31558/2786-5835.2024.2.8

*Беляневич Олена Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету імені Василя Стуса
<http://orcid.org/0000-0002-2590-2807>*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН ТА ПРАВОВИЙ РЕЖИМ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ»

Стаття присвячена проблемі дії у часі та просторі законодавства про тимчасово окуповані території. Звертається увага на те, що встановлення в Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» відповідних заборон і обмежень можна розглядати як тимчасове вилучення загальних норм-принципів (свободи підприємницької діяльності, вільного руху капіталів, товарів та послуг на території України) з правового простору держави на певній частині її суверенної території. В умовах війни для кваліфікації певних дій важливо точно визначити час окупації і межі окупованої території, з чим пов'язується «запуск» у дію відповідних законодавчих заборон (заборони переміщення товарів, робіт, послуг, переказу коштів між тимчасово окупованою територією та іншою територією України, заборони укладення правочинів під загрозою їх нікчемності із суб'єктами господарювання, місцезнаходженням яких є тимчасово окупована територія тощо) та обмежень. Аргументовано, що при застосуванні норм Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», зокрема ст. 3, 13, 13¹, треба послуговуватись визначенням тимчасово окупованих територій просторово і у часі згідно з даними, що містяться у переліку, затвердженому Мінреінтеграції, та на підставі цього ж переліку визначити дію норм, що регулюють поширення правового режиму тимчасової окупації, в часі і просторі. Звертається увага на те, що цим Законом у редакції від 01.07.2021 було заборонено на період тимчасової окупації переміщення товарів (робіт, послуг) з тимчасово окупованої території на іншу територію України та/або з іншої території України на тимчасово окуповану територію усіма видами транспорту, в тому числі автомобільним, залізничним, повітряним та трубопровідним транспортом, а також лініями електропередач та гідротехнічними спорудами. Після 24.02.2022 ця заборона автоматично поширюється на всі окуповані території незалежно від того, в який час було прийнято той чи інший нормативний акт, у якому ретроспективно зафіксовано фактичну дату окупації певної територіальної громади. В умовах війни це не може розглядатися як зворотна дія закону у часі.

Ключові слова: окупація, тимчасово окуповані території України, правовий режим, дія закону у часі та у просторі, обмеження здійснення господарської діяльності, заборона переміщення товарів.

Постановка проблеми. В сучасній теорії господарського права вплив війни на нормативно-правове регулювання господарської діяльності не був предметом ґрунтовних досліджень. Зазвичай науковцями обговорювалися питання виконання договірних зобов'язань, звільнення від відповідальності за їх невиконання

нання, впливу істотної зміни обставин на договірні відносини, застосування санкційного законодавства у спорах за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором. Водночас російсько-українська війна, яка після повномасштабного вторгнення триває майже три роки, актуалізувала проблему дії закону в часі та у просторі, зважаючи на динаміку бойових дій та триваючу окупацію українських територій, причому вона має вирішуватися здебільшого в площині публічного права, зокрема конституційного і міжнародного права. Від вирішення цієї проблеми залежить правильне застосування господарськими судами при вирішенні спорів, зокрема статті 13¹ Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», якою встановлено особливості переміщення товарів (робіт, послуг) з тимчасово окупованої території на іншу територію України та/або з території України на її тимчасово окуповану територію. Як акцентувалося в науці міжнародного права, існує «рухливість» ситуації, адже окупаційний режим може встановлюватися і припинятися у часі і у просторі залежно від розвитку подій на театрі війни, відповідно необхідно щоразу застосовувати можливість застосування режиму окупації на даний проміжок часу і щодо даної території, зважаючи на зміну обставин [1, с. 196]. **Завданням** цієї статті є обґрунтування особливостей дії у часі та просторі норм Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», якими встановлено, зокрема, обмеження здійснення господарської діяльності на цих територіях та заборони вчинення певних дій. Спеціальні господарсько-правові дослідження щодо дії заборон і обмежень законодавства про правовий режим тимчасово окупованих територій у часі та просторі відсутні.

Виклад основного матеріалу. Питання про межі дії нормативно-правових актів (дію в часі, в просторі та за колом осіб) зазвичай висвітлюється як проблематика загальної теорії права. В довоєнний період, тобто до початку окупації АР Крим і окремих районів Донецької та Луганської областей у 2014 році, про зазначені межі в теорії господарського права йшлося або в контексті визначення кола осіб, на яких поширюється дія тієї чи іншої норми (зокрема законодавства про банкрутство), або в контексті дії закону в часі (здебільшого це стосувалося застосування прикінцевих та перехідних положень законодавчих актів, зворотної дії закону). За визначенням ст. 63 Закону «Про правотворчу діяльність» дія нормативно-правового акта в просторі визначається відповідно до компетенції суб'єкта правотворчої діяльності і може поширюватися на *всю* територію України, відповідну адміністративно-територіальну одиницю (одиниці) або на певну її (їх) частину¹. Запровадження воєнного стану не змінює загального принципу

¹ Нормативно-правові акти діють у просторі за трьома основними принципами – територіальним, екстра-територіальним та екстериторіальним [2, с. 9].

дії нормативно-правового акта у просторі, але супроводжується встановленням особливих правових режимів для територій, які знаходяться в окупації, зоні активних бойових дій. Тому точне визначення просторових меж дії нормативно-правового акта в умовах війни є обов'язковою вимогою правової визначеності, яка дає змогу встановити правомірність / неправомірність поведінки суб'єктів певних правовідносин (найглибше ця проблема наразі розкрита в наукових дослідженнях із кримінального права і кримінального процесу).

У науковій літературі було запропоновано концепт правового простору держави як окресленого кордонами держави простору, що характеризується єдністю правового регулювання соціально-політичних, господарських, фінансових та інших відносин на всій території держави; у межах правового простору держави встановлюються єдині стандарти в гуманітарній, політичній, соціально-економічній та інформаційній сферах, забезпечується єдність правового регулювання суспільних відносин, діє уніфіковане законодавство, існує консолідована права система [3, с. 16]. У господарсько-правовому аспекті встановлення в законодавстві про тимчасово окуповані території відповідних заборон і обмежень можна розглядати як тимчасове зупинення дії загальних норм-принципів (свободи підприємницької діяльності, вільного руху капіталів, товарів та послуг на території України) на певній частині суверенної території держави, локального і тимчасового «вилучення» їх із правового простору.

Важливо, що введення надзвичайних правових режимів характеризується відносною раптовістю, підвищеним ступенем небезпеки для суспільства та держави, вимагає приведення у дію «нетипових» механізмів праворегулювання [4, с. 425].

У законодавстві України правові норми, що визначають режим окупації, переважно засновані на положеннях IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року, учасником якої є Україна (дата набрання чинності для України – 24.08.1991). Стаття 42 «Положення про закони і звичаї війни на суходолі», що є додатком до цієї Конвенції, встановлює, що територія визнається окупованою, якщо вона фактично перебуває під владою армії супротивника.

Як частина законодавства України, положення IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі мають застосовуватися у сукупності із нормами законодавства України, в тому числі для тлумачення останніх у правозастосовній практиці.

IV Гаазька конвенція висуває принцип ефективності окупації, за яким територія лише тоді вважається окупованою, коли окупант, зайнявши її своїми військами, встановив свої органи управління. Тому існує різниця між вторгненням, тобто простим вступом військ, які, виконуючи певне завдання, можуть продов-

жувати просування, і окупацією, коли окупант, зайнявши певну частину території, встановлює на ній свої органи управління. Отже, окупація спрямована на те, щоб позбавити колишній уряд можливості на окупованій території своєї влади [1, с. 194].

Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (далі – Закон), як зазначається в його преамбулі, має на меті визначити особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях України. Зазначений Закон був прийнятий 15.04.2014 і неодноразово змінювався. На час повномасштабного вторгнення 24.02.2022 Закон діяв у редакції від 30.11.2021, яка має застосовуватися і до відносин, які склалися або продовжувалися від 24.02.2022. На це важливо звернути увагу в контексті фабул тих господарських спорів, які стосуються, зокрема, розрахунків за електричну енергію, що певний час постачалася на окуповану територію з підконтрольної Україні території².

Постановою Верховної Ради України від 17.03.2015 «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» було визнано тимчасово окупованою територією окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей, в яких відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування, до моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, російських окупаційних військ, їх військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України та відновлення повного контролю України за державним кордоном України.

Частиною 1 ст. 1 Закону в редакції від 30.11.2021 визначено, що тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У п. 7 ст. 1¹ Закону (в чинній редакції Закону від 15.03.2022 р.) визначено, що тимчасово окупована російською федерацією територія України – це частини території України, в межах яких збройні формування російської федерації та окупаційна адміністрація російської федерації встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування російської федерації встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації російської федерації.

У літературі зверталася увага на те, що на окуповану територію поширюється дія Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода

² Див., зокрема, постанову Верховного Суду від 07.03.2024 р. у справі № 910/9680/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117526788>

на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, проте забезпечення всіх прав і свобод людини і громадянина, які закріплені у вищезазначених нормативно-правових актах, неможливе, оскільки громадяни проживають в окупації і влада держави-терориста встановлює свої правила та порядки [5, с. 23].

Основна ідея права воєнної окупації полягає в тому, щоб на час збройного конфлікту зберегти на окупованих територіях *status quo ante* – раніше існуюче положення, – для того, щоб забезпечити в майбутньому безболісне повернення таких територій відповідній державі [1, с. 196].

В умовах війни для кваліфікації певних дій важливо точно визначати час окупації і межі окупованої території, з чим пов'язується «запуск» у дію відповідних законодавчих заборон та обмежень.

Згідно зі ст. 4 Закону правовий режим тимчасово окупованої території передбачає особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території. Правовий режим тимчасово окупованої території може бути визначено, змінено чи скасовано законами України. В умовах воєнного стану правовий режим тимчасово окупованої території, передбаченої пунктом 3 частини першої статті 3 цього Закону, визначається, змінюється і скасовується Кабінетом Міністрів України.

Як убачається з преамбули Закону в редакції від 01.07.2021, перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав з порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, Гаазькими конвенціями 1907 року, IV Женевською конвенцією 1949 року, а також всупереч Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року, Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року та іншим міжнародно-правовим актам є *окупацією частини території* суверенної держави Україна та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом.

Пункт 3 частини першої статті 3 в редакції Закону № 2138-IX від 15.03.2022 «Про внесення змін до Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» встановлював, що тимчасово окупованою територією визначається інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територіальне море України, визнані в умовах воєнного стану тимчасово окупованими рішенням *Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію указом Президента України*.

Але варто зазначити, що РНБО так і не ухвалила жодного рішення щодо питань окупації українських територій на виконання зазначеного положення Закону.

У чинний наразі редакції тимчасово окуповані території згідно з ч. 1 ст. 3 Закону визначаються:

А) безпосередньо самим Законом:

– сухопутна територія тимчасово окупованих російською федерацією територій України, водні об'єкти або їх частини, що знаходяться на цих територіях (Автономна Республіка Крим та місто Севастополь є тимчасово окупованими російською федерацією з 20 лютого 2014 року; окремі території України, що входять до складу Донецької та Луганської областей, є окупованими російською федерацією з 7 квітня 2014 року);

– внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території інших тимчасово окупованих російською федерацією територій України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

Б) інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територіальне море України, *визнані в умовах воєнного стану тимчасово окупованими у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку.*

Закон було доповнено статтею 13¹ «Особливості переміщення товарів на/з тимчасово окупованої території» відповідно до Закону «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України “Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України”» та внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 01.07.2021 (набув чинності з 21.11.2021).

Відповідно до ч. 2 ст. 13¹ Закону в редакції від 01.07.2021 на період тимчасової окупації переміщення товарів (робіт, послуг) з тимчасово окупованої території на іншу територію України та/або з іншої території України на тимчасово окуповану територію усіма видами транспорту, в тому числі автомобільним, залізничним, повітряним та трубопровідним транспортом, а також лініями електропередач та гідротехнічними спорудами, було **заборонено**. Отже, на нашу думку, після 24.02.2022 ця заборона автоматично поширюється на всі окуповані території незалежно від того, в який час було прийнято той чи інший нормативний акт, у якому ретроспективно зафіксовано фактичну дату окупації певної територіальної громади. І в умовах війни це не може розглядатися як зворотна дія закону у часі.

Ця заборона зберігається і в чинній редакції Закону (ч. 2 ст. 13¹) із доповненнями: «На період тимчасової окупації переміщення товарів (робіт, послуг) з тимчасово окупованої території на іншу територію України та/або з іншої тери-

торії України на тимчасово окуповану територію усіма видами транспорту, в тому числі автомобільним, залізничним, повітряним та трубопровідним транспортом, а також лініями електропередач та гідротехнічними спорудами, заборонено, за винятком випадків, передбачених частинами третьою та четвертою цієї статті». Водночас частини 3 та 4 ст. 13¹ стосуються такого переміщення фізичними особами.

Законом у чинній редакції передбачено дві умови, за яких ст. 13¹ Закону, яка визначає особливості переміщення товарів на/з тимчасово окупованої території, поширюється на території, що були тимчасово окуповані після 24 лютого 2022 року:

– рішення про визначення сухопутної території України, внутрішніх морських вод і територіального моря України тимчасово окупованими в умовах воєнного стану в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону);

– рішення Кабінету Міністрів України про поширення дії статті 13¹ на тимчасово окуповану територію, визначену рішенням Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану (абз. 2 ч. 1 ст. 13¹ Закону).

Пунктом 2 Прикінцевих положень Закону «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території, України» у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» від 15 березня 2022 року № 2138-ІХ було доручено Кабінету Міністрів України протягом десяти днів з дня набрання чинності цим Законом прийняти нормативно-правові акти на виконання цього Закону та привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом.

Втім *лише* 25 грудня 2022 року набула чинності постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» від 06.12.2022 № 1364. Цією постановою Кабінет Міністрів визначив правила формування переліку тимчасово окупованих територій та поклав повноваження щодо затвердження цього переліку на Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій за погодженням з Міністерством оборони з урахуванням пропозицій відповідних обласних, Київської міської військових адміністрацій.

Однак, як вбачається із тексту зазначеної постанови, Кабінет Міністрів України не ухвалював рішення про поширення ст. 13¹ Закону на тимчасово окуповані території, визначені Переліком.

У зв'язку з цим у судовій практиці виникли питання щодо дії у часі положень статті 13¹ Закону щодо поширення заборони переміщення товарів на території, визнані окупованими в умовах воєнного стану на період з дати окупації, яка визначена у наказі Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Законом «Про внесення змін до Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” щодо деяких питань визначення правового статусу тимчасово окупованих територій України в умовах воєнного стану» від 16 листопада 2022 року № 2764-IX частину третю статті 1 викладено в такій редакції: «[д]ата початку і дата завершення тимчасової окупації територій, передбачених пунктом 3 частини першої статті 3 цього Закону, визначаються Кабінетом Міністрів України»; у статті 3 слова «рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію указом Президента України» замінено словами «Кабінетом Міністрів України».

27 грудня 2022 р. набув чинності наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій (далі – Мінреінтеграції) від 22.12.2022 № 309 «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією».

Території, які зазначені у цьому переліку, поділяються на території, які окуповані російською федерацією, і території, на яких ведуться (велися) бойові дії. Території, на яких ведуться (велися) бойові дії, поділено на території можливих бойових дій і території активних бойових дій. Також до переліку ретроспективно включені території, на яких велися бойові дії та які були тимчасово окуповані з 24 лютого 2022 року і на яких бойові дії або тимчасова окупація завершилися. Зрозуміло, що *ретроспективно* Мінреінтеграції *може лише фіксувати* належність територій до тимчасово окупованих, визначаючи дати початку і закінчення окупації після того, як відбулися певні події.

Втім треба звернути увагу на те, що згідно з постановою КМУ від 16 квітня 2022 р. № 457 «Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв’язку з військовою агресією Російської Федерації проти України», було встановлено, що Перелік територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), затверджується Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій за погодженням з Міністерством оборони на підставі пропозицій відповідних обласних, Київської міської військових адміністрацій. На виконання цього припису Мінреінтеграції наказом від 25.04.2022 № 75 «Про затвердження Переліку територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 25 квітня 2022 року» затвердило відповідний Перелік територіальних громад, який постійно оновлювався і діяв до визнання його нечинним згідно із наказом Мінреінтеграції від 22.12.2022 № 309 «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією»³.

³ Так, у зазначеному наказі Мінреінтеграції від 25.04.2022 № 75 Мелітопольську міську територіальну громаду та ще 15 територіальних громад Мелітопольського району включено до Переліку територіальних громад,

У зв'язку з цим необхідно визначитися з тим, що означає закріплення в такому переліку конкретних календарних дат. Безсумнівним є те, що вони є правовою інформацією.

Стаття 17 Закону України «Про інформацію» визначає правову інформацію як будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо. Джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення медіа, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань.

Нормативно-правовий акт, серед іншого, як форма права виконує функцію фіксації правової інформації і доведення її до адресатів. Таку само функцію виконує правовий акт індивідуальної дії. Зазначення в правовому акті (нормативному або індивідуальної дії) певної події (дати), яка законодавцем визнається як юридичний факт, і з яким пов'язуються відповідні правові наслідки, відбувається за допомогою спеціалізованих норм права. Такі норми як нетипові норми правил поведінки не є самостійною нормативною основою для виникнення правовідносин, а утворюють єдиний регулятор у сукупності із регулятивними та охоронними нормами. Безсумнівно, в нормативно-правових актах не можуть спотворюватися факти реальної дійсності, зокрема факт окупації відповідних територій України.

Невиконання впродовж певного часу РНБО разом з Президентом України та Кабінетом Міністрів України свого обов'язку щодо прийняття передбачених Законом відповідних нормативно-правових актів та актів індивідуальної дії не може бути підставою для заперечення фактів окупації певних територій у певний час та невизнання цих територій тимчасово окупованими.

У подібній до тієї, що розглянута в цій статті, ситуації бездіяльності публічної влади Велика Палата Верховного Суду наголосила: «[н]евиконання Кабінетом Міністрів України своїх обов'язків щодо подачі на затвердження Верховній Раді України проекту Переліку пам'яток, що не підлягають приватизації, не могло бути підставою для незастосування заборони, встановленої статтею 1 Закону України «Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини» (п. 168 постанови Великої Палати Верховного Суду від 12 вересня 2023 року у справі № 910/8413/21).

Для порівняння можна навести також аналогічну законодавчу ситуацію зі встановленням дати початку тимчасової окупації. Законом України «Про вне-

що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 25 квітня 2022 року. Приклад окупації м. Мелітополь, на територію якого з лютого 2022 р. постачальник продовжував здійснювати постачання електричної енергії на виконання укладених раніше договорів, є ілюстративним для проблеми, що розглядається.

сення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації» від 15 вересня 2015 року № 685-VIII (набув чинності 09.10.2015) було визначено, що датою початку тимчасової окупації є 20 лютого 2014 року. Однак безсумнівним є той факт, що Автономна Республіка Крим та м. Севастополь перебували під тимчасовою окупацією й до 9 жовтня 2015 року.

Отже, при застосуванні норм Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», зокрема ст. 3, 13, 13¹, треба послуговуватись визначенням тимчасово окупованих територій просторово і у часі згідно з даними, що містяться у переліку, затвердженому Мінреінтеграції, та на підставі цього ж переліку визначати дію норм, що регулюють поширення правового режиму тимчасової окупації, в часі і просторі.

Розмірковуючи над Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України», професор Лондонської школи економіки С. Хемфріс зазначив: «Територія вважається окупованою, коли вона перебуває під безпосереднім контролем ворожої армії. Таке формулювання було записано в Гаазькій конвенції 1907 року». Водночас фахівець вважає, що «закон про окупацію» не має жодного статусу в міжнародному праві, за виключенням того, що «так вважає» держава, яка такий закон прийняла... Як грузинський, так і український закон не може «створити» окупацію, або «оголосити» про неї. Вони (ці закони) можуть лише привернути увагу міжнародної спільноти до того, що відбувається» [цит. за: 6, с. 531].

Для встановлення режиму воєнної окупації більше значення має її фактичне встановлення, ніж офіційне декларування про це держав [1, с. 196].

Принагідно зазначимо, що у кримінальному провадженні у справах про притягнення до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність з'ясування питання про те, яка територія в ст. 111¹ Кримінального Кодексу України розуміється тимчасово окупованою, є важливим визначення дії цієї статті як кримінального закону у просторі та в часі. Очевидно, що законодавець мав на увазі в цій статті не лише ті території, які тимчасово окупувала держава-агресор у 2022 р. Йдеться і про тимчасово окуповані території – територію Автономної Республіки Крим та окупованих районів у Донецькій та Луганській областях. Водночас враховуються ст. 3 Закону № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закон № 2268-VIII «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» та Указ Президента № 32/2019 «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях». Відповідно кримінальні правопорушення, що вчинені з

15 березня 2022 р.⁴ на всіх тимчасово окупованих територіях, та які потрапляють під склади правопорушень, передбачені цією статтею, належить кваліфікувати за ст. 111¹ КК [7, с. 199].

Верховний Суд зазначив, що визнає загальновідомими і такими, що не потребують окремого судового доказування в межах цього провадження, фактами тимчасову окупацію з боку рф частини території України, яка розпочалася із збройного конфлікту, викликаного російською військовою агресією 20 лютого 2014 року і продовжилася повномасштабним вторгненням рф на територію України 24 лютого 2022 року, а також анексію з боку рф частини території України, які за хронологією подій: а) констатовані нормативними актами рф, а також «нормативними актами» самопроголошених суб'єктів на території України, законність яких не визнається державою Україна; б) встановлені національними нормативно-правовими актами, які є обов'язковими для застосування на території України; в) засуджені міжнародними актами колективного реагування⁵.

Висновки. Положення статті 13¹ Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо заборони переміщення товарів на території, визнані окупованими в умовах воєнного стану, поширюються на період з дати окупації, яка визначена у наказі Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України як дата початку окупації відповідної територіальної громади. Такі дати мають застосовуватися судами при розгляді господарських спорів як відомості, що не підлягають доказуванню. Невиконання впродовж певного часу РНБО разом з Президентом України та Кабінетом Міністрів України своїх обов'язків щодо прийняття передбачених Законом відповідних нормативно-правових актів та актів індивідуальної дії не може бути підставою для заперечення фактів окупації певних територій у певний час та невизнання цих територій тимчасово окупованими. В нормативно-правових актах незалежно від часу їх прийняття не можуть спотворюватися факти реальної дійсності, зокрема дати окупації відповідних територій України. Такі дати є правовою інформацією, яка міститься в спеціалізованих нормах, і щодо них не діє правило зворотної дії закону у часі.

Список використаних джерел

1. Макаров І. М. Поняття і зміст режиму окупації у міжнародному праві. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 3. С. 194.
2. Богачова Л. Л. Просторові межі дії нормативно-правового акта. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 7–11.

⁴ Дата криміналізації колабораційної діяльності.

⁵ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 14 листопада 2024 року у справі № 535/13/23.

3. Кравчук В. М. Правовий простір держави: проблеми визначення за обсягом і змістом. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 15–18.
4. Тетерятник Г. К. Дія у просторі та часі норм, які регулюють порядок кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 424–427. URL http://www.lsej.org.ua/4_2020/103.pdf
5. Половинкіна Р. Ю. Правовий статус громадянина на тимчасово окупованих територіях України. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 22–26.
6. Ляшко О. О. Правова політика держави щодо тимчасово окупованих територій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 531. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/144.pdf
7. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КПК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 199. URL http://lsej.org.ua/3_2022/45.pdf

Olena Belianevych. Problematic issues of the implementation of the law of Ukraine «On the protection of rig and freedoms of citizens and the legal regime on the temporarily occupied territory of Ukraine»

The article deals with the problems of operation of legislation on the temporarily occupied territories in time and space. Attention is drawn to the fact that the relevant prohibitions and restrictions established in the Law of Ukraine «On the protection of rights and freedoms of citizens and the legal regime on the temporarily occupied territory of Ukraine» can be considered as a temporary suspension of general norms-principles (freedom of entrepreneurial activity, free movement of capital, goods and services on the territory of Ukraine) on a certain part of the state's sovereign territory. Under the conditions of war, in order to qualify certain actions, it is important to accurately determine the time of occupation and the boundaries of the occupied territory, which is connected to the “launching” of the relevant legislative prohibitions (prohibitions on the movement of goods, works, services, transfer of funds between the temporarily occupied territory and another territory of Ukraine, prohibitions on concluding transactions under the threat of their nullity with business entities that are located on the temporarily occupied territory, etc.) and restrictions. It is argued that, when applying the norms of the Law of Ukraine «On the protection of rights and freedoms of citizens and the legal regime on the temporarily occupied territory of Ukraine», in particular, Articles 3, 13, 13¹, one should use the definition of temporarily occupied territories spatially and temporally according to the data contained in the list approved by the Ministry of Reintegration, and should determine the effect of the norms regulating the application of the legal regime of temporary occupation in time and space on the basis of the same list. Attention is drawn to the fact that, in accordance with this Law, as amended on July 1, 2021, the movement of goods (works, services) from temporarily occupied territory to another territory of Ukraine and/or from another territory of Ukraine to the temporarily occupied territory by all types of transport was prohibited for the period of temporary occupation, including by road, rail, air and pipeline transport, as well as by power lines and hydraulic structures. After February 24, 2022, this prohibition automatically applies to all occupied territories, regardless of the time of adoption of a normative act that retrospectively records the actual date of occupation of a territorial community. Under conditions of war, this cannot be considered a retroactive effect of the law in time.

Keywords: *occupation, temporarily occupied territories of Ukraine, legal regime, the operation of the law in time and space, restrictions on economic activity, prohibition on the movement of goods.*